

היזק הבא ע"י סיוע

דוד אברהמס

במשנה בבא-קמא (דף נ"ט ע"ב) שנינו: "בא אחר וליבה, המלכה חייב. ליבתה הרוח כולם פטורים".

ובגמרא (בדף ס' ע"א) מבואר: "ת"ר ליבה וליבתה הרוח, אם יש בליביו כדי ללבותה חייב, ואם לאו פטור. אמאי? ליהוי כזורה ורוח מסייעתו? אמר אביי: הכא במאי עסקינן, כגון שליבה מצד אחד וליבתה הרוח מצד אחר. רבא אומר: כגון שליבה ברוח מצויה וליבתו הרוח שאינה מצויה. ר' זירא אומר: כגון דצמרה צמורי.

רב אשי אומר: כי אמרינן זורה ורוח מסייעתו הני מילי לענין שבת, דמלאכת מחשבת אסרה תורה. אבל הכא גרמא בעלמא הוא, וגרמא בניזיקין פטור". הרי שלא מדמים נזק הבא ע"י הרוח, לזורה בשבת ע"י הרוח.

אך בגמרא בבבא-בתרא (דף כ"ו ע"א) מובא: "דבי בר מריון בריה דרבין כי הוה נפצי כיתנא, הוה אזלא רקתא (מוץ) ומזקה אינשי. אתו לקמיה דרבינא, אמר להו: כי אמרינן מודה ר' יוסי בגירי דיליה הני מילי דקא אזלא מכוחו, הכא זיקא (רוח) הוא דקא ממטי לה. מתקיף לה מר בר רב אשי, מאי שנא מזורה ורוח מסייעתו?

אמרוה קמיה דמרימר. אמר להו: היינו זורה ורוח מסייעתו. ולרבינא, מאי שנא מגץ היוצא מתחת הפטיש והזיק דחייב לשלם? התם ניחא ליה דליזיל". הרי שהגמרא דימתה נזיקין ע"י רוח לזורה ע"י הרוח לגבי שבת.

רש"י (בפרק לא יחפור בב"ב) מסביר שסיבת הקושיה על רבינא "מאי שנא מגץ", כיון שרבינא סובר כרב אשי (בפרק הכונס בב"ק) שלא למדים נזיקין משבת.

ולפי זה אביי, רבא, ר' זירא, מר בר רב אשי ומרימר לומדים נזיקים משבת, ואילו רב אשי ורבינא לא לומדים נזיקין משבת.

אך מפשטות הסוגיות משמע שבהכונס הלכה כרב אשי ובלא יחפור כמרימר

הרי"ף בבא-קמא מביא את דעת רב אשי בלבד, שאינו לומד נזיקין משבת. ובבבא-בתרא כותב הרי"ף: "אמרוה קמי דמרימר. אמר להו: היינו זורה ורוח מסייעתו. וכן הלכה. והני מילי לענין איסורא דאסור למגרם היזקא לאנשי. כדאמרינן גרמא בניזיקין אסור. אבל לענין תשלומין פטור. דגרסינן בפרק הכונס צאן לדיר: אמר רב אשי כי אמרינן זורה ורוח מסייעתו הני מילי לענין שבת, דמלאכת מחשבת אסרה תורה. אבל הכא גרמא בעלמא וגרמא בניזיקין פטור".

ומבאר הנמוקי-יוסף שפסק הרי"ף כמרימר כיון שחלק על רבינא רק לגבי חיוב הרחקה. כלומר שהרי"ף מיישב שהסוגיות חלוקות: בב"ק מדובר על חיוב תשלומים, ובב"ב על חיוב הרחקה. וכן פסק הרא"ש.

גם בטור בחושן-משפט (סימן קנ"ה ס"ק מ"ט) פסק: "סמך באחד מאלו שהיה צריך

להרחיק וגרם היזק לחברו, כתב הראב"ד ז"ל שפטור מלשלם, כי היכא דפטרינן בהנך דהוה נפצי כיתנא והוה אזיל רקתא ומזקי לאינשי". וכך נפסק בשולחן-ערוך: "מי שעשה גורן... צריך להרחיק כדי שלא יגיע העפר... כדי שלא יזיקו. אפילו היתה הרוח היא שמסייעת אותו בעת שעושה מלאכתו, ומוליכה את העפר או נעורת הפשתן... ומגיעתן לחברו הרי זה חייב להרחיק, כדי שלא יגיעו ולא יזיקו, ואפילו ע"י הרוח מצויה. שכל אלו כמי שהזיקו בחיצו הן. ואע"פ שהוא חייב להרחיק כ"כ, אם הוליקה הרוח המצויה המוץ והעפר והזיק בהן פטור מלשלם. שהרוח הוא שסייע אותו". וכן פסק הרב"ם בהלכות שכנים (פרק י"א הלכות א', ב') וסיים: "ואין זה בא מכח מזיק עצמו".

אך בדברי הרמב"ם קשה, שהרי בפרק י"ד מהלכות נזקי ממון (הלכה ז') פסק: "ליבה וליבתו הרוח חייב, שהרי הוא גרם, וכל הגורם להזיק משלם נזק שלם מן היפה שבנכסים כשאר כל המזיק". וא"כ סותרים הדברים: שבהלכות נזקי ממון פסק דלא כרב אשי ולמד נזיקין משבת לחייב, ואילו בהלכות שכנים פסק כרב אשי ולא למד נזיקין משבת. וכבר הקשה הראב"ד מדוע פסק הרמב"ם בליבה וליבתו הרוח שחייב ולא חילק?

המגיד-משנה בהלכות שכנים מסביר דהרמב"ם פוסק כר' אשי ולכן בזרע פשתן פטר. ובהלכות נזקי ממון מנסה ליישב את קושית הראב"ד, דהרמב"ם פוסק כאב"י, רבא ורב זירא שהעמידו אוקימתות מדוע פטור בליבוי בעזרת הרוח. אך נשאר בצ"ע כיון שהרמב"ם בהלכות שכנים פסק כרב אשי.

בטור חו"מ (סימן תי"ח) מביא הבית-יוסף את דברי המגיד-משנה ומבאר דהרמב"ם פסק דלא כרב אשי. ובהלכות שכנים פטר הרמב"ם מתשלומים כיון שאין הנזק בא מכוח המזיק אלא הרוח מזיקה. המחבר בסעיף ט' פוסק כרמב"ם וליבתו הרוח חייב". וברמ"א חולק ופוסק כרא"ש והטור שחייב רק כשיש בליבוי כדי ללבות ואין ברוח כדי ללבות.

הלחם-משנה (בפרק י"א מה' שכנים) הקשה על הבית-יוסף: "ולא הבינותי דבריו דעדיין קשה כמאן פסק התם, אי כרב אשי, הא מדחה להו בגמרא. ואי כשאר אוקימתות דלית להו כרב אשי דפטור. נהי דתרצת לדעת רבינו... שלא יסתור את דבריו, אבל מכל מקום תקשי לך כמאן אוקימתא פסק? וזו היא קושית הרב המגיד ז"ל שהניחה בצ"ע ודוק ותשכח".

נראה לישב בדעת הרמב"ם דפסק כרבא הפוטר כיון "שליבתו רוח שאינה מצויה". וכבר כתב הרמב"ם באותה הלכה (פי"ד ה"ז) "ליבתו רוח שאינה מצויה תמיד, הרי כולם פטורים". ולכן לא טרח הרמב"ם לכתוב את חילוק הברייתות ע"פ רבא. כיון שכבר כתב קודם דברוח שאינה מצויה פטור.

במסכת שבת (דף ק"כ ע"ב) נאמר: "כתיב לא תעשה כל מלאכה, עשיה הוא דאסור, גרמא שרי".

והרי ב"הכונס" שנינו: "וגרמא בנזקין פטור", משמע שגרמא בשבת חייב?

להבנת הדברים ננסה לבאר את דברי רב אשי "מלאכת מחשבת אסרה תורה". וכן מדוע זורה ורוח מסייעתו חייב, הרי הוי כשנים שעשו בעזרת בע"ח או רוח?

לגבי חורש בשבת כותב הרמב"ן (שבת קנ"ד ע"א) "שהחורש הוא הנותן עליה עול, והוא כובש אותה תחת ידו, וברשותו היא עומדת, כל המלאכה על שם האדם היא וכו' היא תלויה, ואין הבהמה אלא ככלי ביד האומן".

ובריטב"א (בב"ב כ"ו ע"א) מובא שזורה חייב "כיון שא"א זולתו, וזה עשה כל מה שהיה בכוח האדם לעשותו". דהיינו שסיבת החיוב לא נעוצה בפעולה הנעשית ע"י האדם אלא כיון שכך היה המשכן. וכשחייבה התורה זורה בשבת, חייבה על פעולה הנעשית רק בעזרת הרוח.

וכן כתב המנחת-חנוך שרק זורה ורוח מסייעתו חייב בשבת. אבל בורר ורוח מסייעתו מותר כדי לאכול מיד. א"כ חיוב זורה, לא כיון שהרוח ככלי ביד האומן אלא שכך נעשית המלאכה.

וכן כותב החזון-איש בסימן ל"ו: "כיון דדרכו בכך זהו עיקר המלאכה". לפנינו מחלוקת ראשונים מדוע חייבים זורה וחורש: האם כיון שהבהמה והרוח הינם ככלי ביד האומן, או שזו דרך מלאכה האסורה, נראה לומר שזו גם מחלוקת האמוראים, ויבואר להלן.

הגמרא בהכונס שהובאה לעיל, הביאה בשם רב אשי "כי אמרינן זורה ורוח מסייעתו, ה"מ לענין שבת... אבל הכא גרמא בעלמא הוא וגרמא בנזקין פטור". משמע שזורה הוי גרמא. והרי במסכת שבת שנינו שגרמא בשבת פטור. ומדוע זורה (בגמרא בהכונס) חייב לגבי שבת? וכן קשה הגמרא בב"ב "אתו לקמיה דרבינא אמר להו: כי אמרינן מודה ר"י בגירי דיליה, ה"מ דקא אזלא מכוחו, הכא זיקא הוא דקא ממטי ליה. מתקיף ליה מר בר רב אשי מאי שנא מזורה ורוח מסייעתו" - מה שואל מר בר רב אשי את רבינא, הרי רבינא מדבר אליבא דר' יוסי שלא מחייב בגרמא אלא רק ב"גירי דיליה" וא"כ לא קשה כלל מזורה שהוי גרמא?

אלא, כנראה, מחלוקת הראשונים דלעיל מדוע זורה חייב זוהי מחלוקת האמוראים: מר בר רב אשי ומרימר בב"ב וכן אביי, רבא ור' זירא בב"ב סוברים שזורה ע"י הרוח חייב כי הוי כ"כלי ביד האומן" כדעת הרמב"ן. ולכן הקשתה הגמרא מזורה. כי אם זורה בשבת חייב הרי שהוי "ככלי ביד האומן" ומדוע בנזקין יפטור?

אך מרימר בב"ב ורב אשי בב"ב סוברים שזורה הוי גרמא ובשבת חייב כי "מלאכת מחשבת אסרה תורה" וכאן "נתקיימה מחשבתו דניחא ליה ברוח מסייעתו". (רש"י בב"ב ק).

כלומר: בשבת בעינן מחשבה, ומעשה גרידא לא מחייב. ולכן זומר וצריך לעצים חייב שתים ואילו זומר ואין צריך לעצים חייב אחת, כיון שהמחשבה גורמת לחיוב.

ע"פ הנ"ל יובן הרמב"ם: בהלכות שכנים פסק הרמב"ם כרב אשי ופטר, כיון שהרוח לקחה לבד את המוץ ללא השתתפות האדם. ובהלכות נזקי ממון לגבי "ליבה וליבתו הרוח" חייב הרמב"ם כיון שהוי גרמי, וכדינא דגרמי פסק לחיוב.

לכן "בליבה" אע"פ שגם הרוח ליבתה חייב, דהוי גרמי. לכן גם לא חילק הרמב"ם בין יש בליכוי לבד כדי ללבות או לא, כי חילוק זה הוי רק למאן דלא דאן דינא דגרמי. (שלטי גבורים בב"ב יישב מעין זה).

הרמב"ם לא פסק כרי"ף וכרא"ש (האומרים שבהכונס מדובר בחיוב תשלום ובלא יחפור רק בחיוב הרחקה), כיון שלרמב"ם בהכונס חייב לשלם מדינא דגרמי למרות שפסק כרב אשי, ולכן לגבי זרע פשתן לא הוי רק דינא דהרחקה ופטור מתשלומים כר' אשי.

יוצא שלרמב"ם בנתכוון להזיק חייב מדינא דגרמי לכו"ע גם לרב אשי. ואילו הרי"ף והרא"ש סוברים שנתכוון להזיק לא הוי דינא דגרמי ולכן הסוגיות דלעיל יושבו ע"פ החילוק בין תשלום להרחקה.